

УДК 658.343.37

Ю. П. Макаренко

ПРОБЛЕМА ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ

Анотація. У статті викладено проблему ризику відмивання грошей в банківському секторі економіки. Обґрунтовано можливість впровадження ефективної системи фінансового контролю та створення єдиного мегарегулятора як єдиного органу нагляду регулювання бізнесу у фінансовій сфері з метою забезпечення його прозорості.

Ключові слова: банк, тінізація економіки, мегарегулятор, банкашурас, ризик.

Summary. The article outlined the problem of risk of money laundering in the banking sector of the economy. The ability to implement an effective system of financial control and the creation of a single megaregulator, as the sole organ of supervision regulation of businesses in the financial sector in order to ensure its transparency.

Key words: bank, shadow economy, megaregulator, bankasuarans, risk.

Постановка проблеми. З проблемою тінізації економічних процесів стикаються майже всі країни світу. Як вважають експерти, обсяги тіншового сектору в економічно розвинених країнах світу утримуються на рівні 5–15 % ВВП [1; 2]. На думку експертів МВФ, питома вага тіншової економіки зростає на ранніх етапах переходу до ринку, однак потім знижується з прогресом реформ та скороченням корупції в органах державної влади [3].

Більшість вітчизняних експертів вважає, що найвищий рівень неформальної економіки в Україні був у 1994–1998 роках (65 % від ВВП). На той час тіншовий сектор охопив більшу частину промислового виробництва, паливно-енергетичного комплексу, сільського господарства тощо. Характерною ознакою цього періоду був підвищений попит на готівку поза банками, тем-

пи зростання якої майже удвічі перевищували темпи зростання депозитних внесків у банківській системі [4, 2].

За різними методиками розрахунку Мінекономрозвитку, у I кварталі 2012 року масштаб неформальної (тіншової) економіки в Україні склав 31–44 % ВВП. Такий розмір тіншової економіки в Україні набуває ознак загрози національній безпеці. Якщо тіншовий обіг перевищує 30 %, а кількість зайнятих у ньому — 40 %, виникає загроза для керованості економіки.

Зазначимо, що в Україні аналіз ризику відмивання грошей покладено на єдиний орган — Державну службу фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг), яка концентрує свою діяльність на описі виявлених типологій та схем відмивання грошей [5].

© Ю. П. Макаренко, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику тінзації економіки в банківському секторі, крім державних органів, широко висвітлюють у своїх працях вітчизняні науковці, серед яких А. Степаненко, В. Міщенко, В. Крилова, Є. Швець, В. Рисін, З. Варналій та багато інших. Але, з огляду на це, у більшості наукових досліджень недостатньо приділено уваги проблемі відмивання грошей в банківських установах, втім існуюча проблема потребує пошуку нових рішень, що вимагає широкого спектру спеціальних наукових досліджень.

Мета статті — проаналізувати можливість впровадження ефективної системи фінансового контролю, який має повідомляти уповноважений орган про всі сумнівні угоди. Обґрунтувати створення єдиного регулятора (мегарегулятора) як органу єдиного нагляду, тобто покласти на нього всі функції державних органів, які концентрують свою діяльність на аналізі ризиків відмивання коштів банками.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що розмір тіньової економіки впливає на обсяг ризику відмивання грошей у банках (більшість тіньових схем в економіці України неможливі без залучення та безпосередньої участі комерційних банків).

На сьогодні виокремлюються такі стадії процесу відмивання коштів у банках:

1. Розміщення. У банківському секторі ця стадія виявляється в діях, спрямованих на уникнення обов'язкової у багатьох країнах ідентифікації клієнтів. Основні форми «відмивання» коштів на першій стадії такі:

- шахрайство з використанням підставних фізичних або юридичних осіб;
- обмін банкнот невеликої номінальної вартості на банкноти більших номіналів;
- підкуп банківського персоналу, відповідального за здійснення ідентифікації клієнтів;
- підробка документів з метою приховування справжнього джерела походження грошей або їх місцезнаходження;
- смерфінг — переказ грошових коштів у банківські чеки, облігації, цінні папери на пред'явника тощо. При цьому купівля здійснюється на меншу суму, ніж та, через яку необхідно ідентифікувати клієнта;
- структуринг — здійснення платежів невеликими сумами на один і той же банківський рахунок;
- використання підприємств зі значним готівковим обігом, до легальної виручки яких додаються «брудні» кошти;
- створення власних фіктивних підприємств, котрі декларують «брудні» кошти як легальну виручку.

2. Розшарування. На цій стадії здійснюється процес відокремлення злочинних доходів від джерел їх походження (фінансові операції на другій стадії мають, як правило, міжнародний

характер). Велику роль при цьому відіграють офшорні зони та країни зі слабкою системою фінансового контролю. Гроші переказуються на рахунки офшорних фірм на підставі фіктивних експортно-імпортних контрактів. Крім того, характерною фінансовою операцією на стадії «розшарування» є купівля цінних паперів на вторинному ринку (щоб приховати первинне джерело походження коштів, їх купівля-продаж відбувається із залученням брокерів або дилерів).

3. Інтеграція. На цій стадії гроші набувають легального походження й інвестуються у економіку.

Одним із елементів запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є обов'язкова ідентифікація клієнтів банку.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Крім того, банкам забороняється встановлювати кореспондентські відносини з банками, іншими фінансовими установами-нерезидентами, що не мають постійного місцезнаходження і не проводять діяльність за місцем своєї реєстрації та/або не підлягають відповідному нагляду в державі (на території) за місцем свого розташування, а також з банками та іншими фінансовими установами-нерезидентами, що підтримують такі кореспондентські відносини. Банкам забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами-юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає від власного імені [6].

Відповідно до законодавства України банк зобов'язаний ідентифікувати:

- клієнтів, що відкривають рахунки в банку;
- клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- клієнтів, що здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що дорівнює або перевищує 150000 гривень, або на суму, еквівалентну зазначеній сумі в іноземній валюті.

Для ідентифікації юридичної особи, за винятком підприємств державної і комунальної власності, банк зобов'язаний з'ясувати відомості про фізичних осіб, які є власниками істотної участі в цій юридичній особі, а також фізичних осіб, які здійснюють прямий або опосередкований вплив на неї.

Для ідентифікації клієнта-фізичної особи банк має право вимагати інформацію стосовно клієнта в органах державної влади, у інших банків, юридичних осіб тощо.

Отже, як свідчить міжнародний досвід, боротьба з легалізацією коштів, одержаних злочинним шляхом, неможлива без впровадження ефективної системи фінансового контролю, який має повідомляти уповноважений орган про всі сумнівні угоди. Крім того, для зменшення рівнів ризику відмивання коштів у банківському секторі необхідно:

— забезпечити своєчасне надання Держфінмоніторингом інформації вітчизняним банківським установам щодо нових видів злочинної діяльності (шахрайство із цінними паперами, схеми фіктивного банкрутства, незаконного зняття грошових коштів з рахунків тощо);

— створити єдину аналітичну систему для відстеження сумнівних фінансових операцій та розширити перелік самих операцій, які підлягають моніторингу (наприклад, обіг цінних металів, торгівля нерухомістю);

— посилити кримінальну відповідальність за шахрайство та економічні злочини у банківській сфері тощо.

Розвиток банківського сектору передбачає постійне вдосконалення банківського нагляду, головною метою якого є забезпечення стабільного розвитку банківських установ, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Більшість вказаних праць присвячено осмисленню розгляду поняття, функцій та основних складових банківського нагляду. При цьому нагляд розглядається як механізм контролю дотримання певних вимог, що діють у банківському секторі. Пропонуємо розглянути банківський нагляд як контроль на основі оцінки системи ризик-менеджменту банківських установ.

У процесі управління ризиками часто є певні складові, які не може врегулювати ані банк, ані відповідні органи нагляду. З розвитком банківських продуктів більшість ризиків матимуть дедалі прихованіший характер і виявлятимуться тільки тоді, коли чинники зовнішнього середовища змінюватимуться у несприятливий бік. Отже, нагляд не може повністю усунути ймовірність банкрутства окремих банків і повністю застрахувати від різних збитків акціонерів та вкладників.

Банківський нагляд — залежно від життєвого циклу банку — поділяють на три етапи:

1. Етап «зародження». На цьому етапі проводиться нагляд за тим, щоб банк за розміром капіталу та іншими показниками відповідав чинному законодавству стосовно реєстрації та ліцензування банківських установ. Інструментарієм нагляду на першому етапі є:

— аналіз статуту банку;

— аналіз бізнес-плану, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегії діяльності банку на найближчі три роки;

— перевірка інформації про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку;

— перевірка відомостей про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

— перевірка відомостей про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку;

— контроль за мінімальним розміром статутного капіталу;

— перевірка наявності матеріально-технічної бази тощо.

2. Етап «становлення» (зростання активів банку, фінансових показників тощо). На другому етапі банківський нагляд має бути зосереджений на запобіганні кризових ситуацій в роботі банківської установи, на виконанні обов'язкових економічних нормативів НБУ, норм відрахувань до резервів на покриття можливих збитків. Інструментарієм нагляду на цьому етапі є:

— контроль фінансової, управлінської та статистичної звітності;

— проведення інспекційних перевірок, аналіз висновків внутрішніх та зовнішніх аудиторів;

— застосування певних заходів впливу (встановлення для банку підвищених економічних нормативів, письмове застереження, зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі, підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами, обмеження окремих видів операцій з високим рівнем ризику, заборона надавати банкові кредити, накладення штрафів на керівників банку, укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо).

3. Етап «згасання». На третьому етапі банківський нагляд має контролювати процес проведення санації банківської установи, тобто виведення із стану фінансової кризи, або процес ліквідації банку. Інструментарій нагляду на цьому етапі такий:

— віднесення банку до категорії проблемного у таких випадках [6]:

а) банк допустив зменшення розміру регулятивного капіталу та/або нормативів капіталу банку, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України, на 10 і більше відсотків протягом звітного місяця;

б) банк не виконав вимогу вкладника або іншого кредитора, строк якої настав п'ять і більше робочих днів тому;

в) системне порушення банком законодавства, що регулює питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму;

г) банк порушив вимоги законодавства щодо порядку подання та/або оприлюднення звітності, у тому числі подав Національному банку України та/або оприлюднив недостовірну звітність, що призвело до суттєвого викривлення показників фінансового стану банку;

д) систематичне незабезпечення ефективності функціонування та/або адекватності системи

управління ризиками, що створює загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

— віднесення банку до категорії неплатоспроможного у таких випадках [6]:

а) неприведення банком своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, після віднесення його до категорії проблемних, але не пізніше ніж через 180 днів із дня визнання його проблемним;

б) зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України;

в) невиконання банком протягом 10 робочих днів поспіль 10 і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами.

— відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Практика нагляду за діяльністю банків у різних країнах відрізняється не тільки формою його організації, а й органами, які його проводять.

У таких країнах, як Нідерланди, Греція, Іспанія, Нова Зеландія, Бразилія, Болгарія, Хорватія,

Індія, Ізраїль, Румунія, Росія, Чехія органом, на який покладено функції банківського нагляду, є центральний банк.

У деяких країнах нагляд за діяльністю банків виконує незалежний контрольний орган, комісія або агентство (наприклад, у Китаї — це комісія з банківського регулювання Китаю).

Однак у багатьох країнах банківський нагляд здійснює мегарегулятор, тобто орган, який регулює не тільки банківську діяльність, а й увесь фінансовий сектор (роботу страхових компаній, кредитних спілок, інвестиційних фондів та інших небанківських фінансових установ). Мегарегулятори сформовано в таких країнах, як Австрія, Данія, Люксембург, Мальта, Німеччина, Норвегія тощо [7, с. 7].

Кожна з організаційних форм нагляду має як свої переваги, так і недоліки. При виборі системи нагляду необхідно враховувати стратегічні цілі розвитку всієї фінансової сфери економіки.

Відомо, що існують три моделі наглядових систем за фінансовою сферою: секторна модель, модель єдиного нагляду, модель нагляду за завданнями (рис. 1).

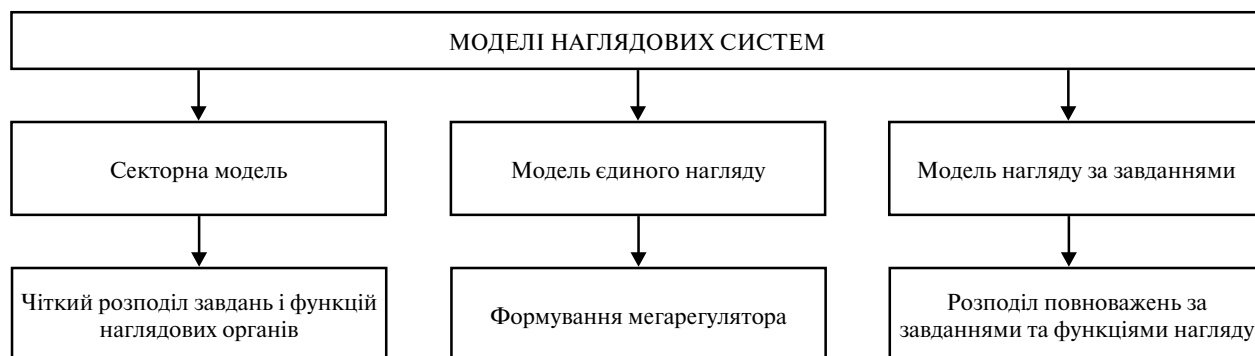

Рис. 1. Системи нагляду за фінансовою сферою

Як видно з рис. 1, секторна модель базується на чіткому розподілі завдань і функцій наглядових органів за діяльністю окремих секторів фінансового ринку — банківського, страхового та фондового. Секторна модель є найпоширенішою. Це пояснюється тим, що така модель дає змогу регулювати окремі сегменти фінансового ринку з урахуванням специфіки їхньої діяльності та впливу на неї агентів ринку. Основним недоліком секторної моделі є те, що за нею не завжди можна досягти узгодженості в діяльності наглядових органів для визначення стратегій розвитку фінансового ринку.

Сучасні фінансові кризи та процес глобалізації фінансової діяльності є визначальними факторами для впровадження моделі єдиного наглядового органу. За цією моделлю всі наглядові функції концентруються у мегарегулятора.

Відповідно до моделі нагляду за завданнями обов'язки наглядових органів розподіляються на

пруденційний нагляд за діяльністю фінансових установ і на регулювання бізнесу у фінансовій сфері з метою забезпечення його прозорості.

Зазначимо, що в Україні нагляд за фінансовим ринком здійснюється на базі секторної моделі, тобто декількома державними установами. Так, діяльність банків контролює НБУ, роботу кредитних спілок та страхових компаній — Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, діяльність інвестиційних фондів — Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

На наш погляд, після стабілізації сучасного вітчизняного фінансового ринку необхідно впровадити модель єдиного нагляду, тобто всі функції вищевказаних державних органів необхідно передати єдиному регулятору (мегарегулятору). Основною причиною створення такого органу є процес універсалізації вітчизняних фінансових установ, впровадження ними «змішаних» бізнес-

продуктів. Наприклад, сучасні банківські продукти з кредитування можуть містити у собі як послуги страхування (банкашуранс), так і пропозиції щодо управління цінними паперами клієнтів. Контроль за розвитком таких «змішаних» бізнес-пропозицій значно ускладнює роботу спеціалізованого органу нагляду.

Крім універсалізації, подальший розвиток одержує процес консолідації (об'єднання) фінансових установ у холдинги, корпорації, асоціації тощо. Спеціалізований орган не завжди в змозі адекватно оцінити фінансові ризики таких конгломератів.

Але створення мегарегулятора має і свої недоліки:

- загроза створення регуляторного монополіста;
- високий рівень витрат, пов'язаних із фінансуванням мегарегулятора;
- нагляд за різними фінансовими установами одним регуляторним органом може спровокувати конфлікт інтересів (корпоративний ризик);
- складність наданням усім фінансовим установам однакового рівня захисту.

Ефективність нагляду мегарегулятора залежить від рівня його інституційної незалежності. Єдиний орган нагляду має бути захищений від втручання у свою діяльність інших державних органів і мати можливість ініціювати зміни у чинному законодавстві, проводити власну кадрову політику тощо [8, с. 5].

Висновки. Отже, процес створення мегарегулятора в Україні має включати у себе:

- визначення стратегічних цілей розвитку фінансового ринку;
- удосконалення законодавчої бази з метою уніфікації методик та процедур нагляду;
- підвищення вимог до ліцензування фінансових установ;
- підвищення рівня системи ризик-менеджменту учасників фінансового ринку;
- визначення ресурсів фінансування єдиного наглядового органу.

Відомо, що сучасний банківський нагляд зосереджений, передусім, на виконанні банками встановлених вимог (НБУ перевіряє відповідність діяльності банків правилам та нормам регулювання). Але в сучасних умовах господарювання головну роль нагляду починає відігравати забезпечення стабільності банківських установ. Для НБУ як регулятора банківської системи вже недостатньо покладатися на виконання банками кількісних та якісних вимог. Національний регулятор має бути впевнений, що у

майбутньому банки зможуть ефективно управляти прийнятими на себе ризиками.

Традиційно перевірка банківської діяльності зводилася в основному до перевірки окремих операцій з метою отримання оцінки фінансової стійкості банку, його внутрішньої політики, процедур і системи внутрішнього контролю. У сучасних умовах перевірка власне операцій вже не розглядається як достатня для забезпечення безперервної, стабільної та безпечної умови роботи банку. Тому наглядовий орган має зосереджувати увагу насамперед на інструментах ідентифікації, оцінки, управління та контролю банківських ризиків. Завдяки цьому національний регулятор може визначити, наскільки толерантну до ризиків політику здійснює керівництво банку та чи забезпечуватиме така політика стійкість банку в майбутньому.

Література

1. Рисін В. Особливості побудови національної системи оцінювання ризиків відмивання грошей [Текст] / В. Рисін // Вісник НБУ. — 2010. — С. 65–69.
2. Степаненко А. Боротьба з «відмиванням» грошей у банківському секторі економіки [Текст] / А. Степаненко // Банківська справа. — 2003. — № 5 (53). — С. 3–10.
3. Доклад МВФ по вопросам глобальной финансовой стабильности [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Foreing_rep.pdf.
4. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості [Текст] / З. Варналій // Банківська справа. — 2007. — № 2. — С. 56–66.
5. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму [Електронний ресурс] / Державна служба фінансового моніторингу України. — Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua/content/>.
6. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
7. Міщенко В. Еволюція банківського нагляду: європейський досвід [Текст] / В. Міщенко, В. Крилова, Є. Швець // Вісник НБУ. — 2007. — № 7 (137). — С. 5–10.
8. Петрик О. Якою має бути організаційна структура банківського нагляду в Україні? [Текст] / О. Петрик // Вісник НБУ. — 2009. — № 3 (133). — С. 3–6.